

ARVUSTUSED

The reception of medieval Europe in the Baltic Sea region, Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University, Visby, ed. by Jörn Staecker, Acta Visbyensia XII (Visby: Gotland University Press, 2009), 494 lk + ill. ISBN 9197365351.

Gotlandi ülikoolist Visbys juhitud rahvusvaheline projekt “Culture clash or compromise – the Europeanization of the Baltic Sea Area 1100–1400” (lühendatult CCC) on jõudnud oma viimase publikatsioonini. 1996. aastal visandatud ja Rootsi panga poolt rikkalikult rahastatud nelja-aastase uurimisprogrammi aktiivseim tegevusaeg jäi 1990. aastate teise poolde ja aastatuhande vahetuse aega. Projekti egiidi all on publitseeritud nii konverentsikogumikke kui ka monograafiaid, mille koondbibliograafia leiab ka käesolevast raamatust (lk 487–494).

Viimane kogumik publitseerib 2001. aastal toimunud projekti lõppkonverentsi materjale. Siit leiab 23 artiklit (13 inglise- ja 10 saksakeelset) ning saksakeelse sissejuhatus. Uurimisvaldkondadest domineerib nii kogumikus kui ka kogu projektis arheoloogia, esindatud on aga ka selgelt ajaloo või kunstiajaloo alla liigitatavad teemad, samuti interdistsiplinaarne lähenemine.

Silma torkab nii sisuline kui ka vormiline ebahühtlus. Kogumikus on lühemaid repliike ja pikemaid uurimusi; on tugevalt teoreetilisi sõnavõtte, on sügavalt empiiriasse kaevuvaid kirjutisi; on originaalseid hüpoteese detailiküsimustes; on ülevaateid uurimisseisust. Osa artikleid on juba ilmunud loo kordus või koguni lühendatud kokkuvõte. Viidete järgi tundub, et enamik autoreid ei ole pärast käsikirja valmimist millalgi meie sajandi esimestel aastatel näinud kuigi palju vaeva kirjanduse kaasajastamisega. Ebahühtlus on jäänud silma ka toimetajale, kes iseloomustab seda kooslust sissejuhatuses kui teaduslikku popurriid (lk 10).

Kogumiku materjal on liigendatud viide alajaotusesse, millest esimene on pühendatud poliitikale. Detlef Kattinger demonstreerib meile oma ja võõra vahelisi mentaliteedikonflikte Baltikumi 13. sajandi ja Rootsi 14. sajandi näitel. Thomas Lindkvist näitab, samuti Rootsi andmetele tuginedes, mismoodi ristisõjaidee kinnitas maa alles noorusnõrka euroopalikku

(kristlikku) identiteeti. Alajaotuse kolm ülejäänud artiklit käsitlevad Balti regiooni poliitilisi konstrellatsioonid Norrast Novgorodini traditsioonilisema poliitilise ajaloo võtmes. Lars Hermanson teema on Norra Läänemerepoliitika 12. sajandil, mille keskuseks ta näeb väikest Kungahälla linna. Anti Selart püstib hüpoteesi Alna Balduinist kui Taani huvide esindajast Liivimaal. John H. Lind tutvustab meile plaani haarata Aleksander Nevski suurde kristlike riikide koalitsiooni mongolite vastu.

Järgmine alajaotus – linnakodanikud ja talupojad – keskendub eelkõige urbaniseerumisprotsessidele Läänemere ruumis. Christian Radke kirjeldab Haithabu tõusu ja langust süsteemiteooria seisukohast, märkides ära süsteemi arengu erinevaid faase: alam-süsteemide organiseerimist, konjunktuure ja turbulentsid. Anton Pärn näitab meile kohalike ehitustraditsioonide (ja küllap siis ka kohaliku elanikkonna) osa Lääne-Eesti linnade rajamisel. Andris Šnē vaatleb aga urbaniseerumist muinasaegse Läti territooriumil, tõdedes kaubanduse ja käsitöö kontsentreerumist, kuid nentides, et puudu jäi linnu poliitiliselt arendavatest jõududest. Tryggve Siltbergi artikkel on pühendatud Gotlandi taludele ja rõhutab sealse ühiskonna egalitaarsussundi. Alajaotuse lõpetab Antje Wendt ülevaade tänapäeval Kaliningradi oblastis paikneva Samlandi muinaslinnuste uurimisloost ja -sisest.

Kolmas alajaotus – paganad ja kristlased – juhatab sisse kogu projekti jaoks keskse teema: kristianiseerimise. Selle avaartikkel Henrik Janssoni sulest käsitleb vastanduse paganad ja kristlased ilmumist kahe tuntud 10.–11. sajandi krooniku näitel, kelle puhul sõna “pagan” ei pruugi sugugi tähendada kristlaskonnast väljaspool seisjat, vaid käib palju tihedamini hoopis poliitiliste vastaste kohta. Torsten Blomkvisti analüüs Gotlandi matmiskommete ja õiguse arengu kohta toob välja erinevad strateegiad, mismoodi saare-elanikud kombineerisid traditsioone ja kanoonilist õigust omavahelises ja väljapoole suunatud asjaajamises. Henrik Willams näitab kristliku sõnumi ja sümbolika järkjärgulist ilmumist ruunikividele. Vlasdas Žulkus alalüüsib kura hõimude matmiskommete muutusi, rõhutades põletusmatuste etableerumisel 10.–11. sajandil pealike kaaskondade rolli.

Neljas alajaotus jätkab paganate ja kristlaste kultuurimuutuse probleematikaga. Selle pealkirja – “Memoria” – tuleb küll pidada ebaõnnestunuks: kui osa sellest alajaotusest ongi otseselt mäletamise ja mälestamisega seotud, siis arusaamatuks jääb, mismoodi kuulub siia Zemgale asustusajalugu. Alajaotuse avaartikkel näitab Romas Jarockis, kuidas selle muinasmaakonna puhul, mis jagati vallutuse käigus Liivimaa ja Leedu vahel, võib vaatamata piirialal peetud sõdadele rääkida asustuse järjepidevusest, mitte elanike arvu drastilisest langusest. Järgmises artiklis

registreerib Juris Urtāns Zemgale kirikukohtadega seotud rahvapärimust ja arheoloogilisi objekte. Heiki Valk, lähtudes matmiskombestiku muutustest ning Põhja- või ranniku-Eesti ja Lõuna-Eesti piirkondlikest erinevustest muutuste dünaamikas, konstrueerib üldistava kultuurimudeli, mis rõhutab omamaise ülikonna rolli kultuuriuenduste vahendajana. Matmiskommetega tegelevad ka alajaotuse kaks ülejäänud artiklit: Bertil Nilssoni käsitus lastematustest keskaegses Skandinaavias ja Jörn Staeckeri mahukas ülevaade hauamonumentidest ja ruunikividest, mis kajastavad mäluksuuri mitmekesisust kristianiseerivas Skandinaavias.

Kogumiku viimane alajaotus kannab eelmisest veelgi ebaõnnestunumat peakirja: "Reality and Fiction". Lahtiseks jääb, kas see on mõeldud iseloomustama kõiki selle rubriigi all olevaid artikleid või jääb ühtede osaks fiktsioon ja teistele reaalsus. Alajaotusest leiame kõigepealt Christian Lübke asjatundliku historiograafilise ülevaate Saksamaa ida-uuringute kujunemise eri etappidest ning tänapäevase valdkonnatähise Germania Slavica kujunemisest. Järgmised kaks artiklit püüavad leida ajaloost võimalikke alternatiivseid teid Baltikumi arengule. Alvydas Nikžentaitis kujutab leedu hõimude arengut riikluse poole ja oletab analoogilise suundumuse võimalikkust ka põhja pool, Saksa vallutuse alla jäänud aladel. Jes Wienberg püüab aga oleks-argumentatsiooni abil leida neid üksiksündmusi või isikuid, ilma milleta-kelleta näeks Baltikum välja hoopis teine. Rõhutatakse ühe või teise sündmuse tähtsust, on kontrafaktuaalselt lähenemist ikka kasutatud. Selles seoses meenub Edward Gibboni ulm, et kui Karl Martell ei oleks Poitiers' all 732. aastal araablasi peatanud, oleks meil Oxfordis minaretid. Siinkohal ei saa aga lahti tundest, et oleks-ajaloost on soovmõtlemiseni ikka väga väike samm. Käesoleva alajaotuse ja ka kogu kogumiku lõpetab Nils Blomkvisti 2005. aasta seisuga kirja pandud CCC-projekti tulemuste süstemaatiline ja asjalik kokkuvõte. Nagu Nils Blomkvist tabavalt märgib, oli projekti puhul tegu oma ajastu lapsega. Projekti kõrgaja poliitilist konteksti iseloomustas Euroopa-eufooria. Teaduslikumas plaanis oli selleks ajaks juba jõudnud ilmuda keskaegse Euroopa äärealadel toimunud kreatiivseid protsesse kujutavaid kokkuvõtteid, kuulsaim neist kahtlemata Robert Bartletti raamat Euroopa sünd (1993), mis toetus soliidsele äärealühiskondade võrdleva käsitlemise traditsioonile Püreeneedest Baltikumini ja Šotimaast Sitsiiliani. CCC-projekt tõi sellesse üldiselt optimistlikku Euroopaks saamise mõistmisesse vastuvõtjatepoolse nukrama perspektiivi, nähes europiseerimises kultuurikonflikti ja kohanemist, protsessi, milles läks paratamatult ka midagi väärtuslikku kaotsi. See tendents haakus hästi ka Eesti uurimissituatsiooniga. Kui Eesti politoloogias ja

sotsiaalteadustes tuli kujund “return to the western world” probleemideta kasutusele, siis medievistikas on keskaegne europiseerimine olnud pigem ebamugav teema. Eestlased kipuvad ju vahel mõtlema endast endiselt kui Euroopa viimasest loodusrahvast, kellele muistse vabadusvõitluse käigus tohutult ülekohut tehti.

CCC-projekt valis oma uurimise katselapid välja Läänemereruumi mõlemalt kaldalt, ühendades niimoodi Skandinaavias ja Baltikumis kõrgkeskajal toimunud muutused üheks europiseerimiseprotsessiks. Probleem on siinjuures mere eri kallaste kardinaalselt erinev europiseerimise kulg, erinev lõpp-punkt ning üsna usutavasti siiski ka erinev lähtepositsioon. Kui Skandinaavias leiab kristlik misjon eest kujunevad monarhiad, ulatuslikku maa-immigratsiooni ei toimu ja ka süda-Euroopa stiilis feodalism ei kujunegi lõplikult välja, siis Baltikumis on kontrastid uue ja vana vahel suuremad: ühiskondlik organiseerumisaste ei ole see, mis Skandinaavias üldiselt, ristiusu sissetung on seotud võõrvallutusega ja ristisõdijate maale jäämise käigus loodud päris-feodaalsed härrus-struktuurid kujundavad varasema süsteemi põhjalikumalt ümber. Ühendades nüüd need kaks eripalgelist piirkonda ühtsesse europiseerimisprotsessi, saavutatakse küll uus üldistustase, kuid on oht, et selle raames loodud kultuurimudelid hakkavad oma elu elades tagasi mõjuma ja ei pruugi enam kujunenud ühiskondade kirjeldamisel kuigi adekvaatse seletusjõuga olla. Keskaegse europiseerimise tulemuslikkust hinnates ei saa Baltikumis unustada ka hilisemaid katkestusi (Liivisõda ja Põhjasõda), millesarnaseid kataklüsmi Skandinaavial ette näidata pole. Kuigi nii baltisaksa kui ka eesti ajaloomõtlemine kipub lähema järjepidevusest, ühtlasest tööst kultuurikandmise ja vastupidamise nimel, murendavad seda Balti ajaloo *longue durée*’d selged tagasilöögid, millel pole oletatava ristisõja-traumaga enam mingit pistmist.

CCC-projekti puhul on kahtlemata tegemist nii laiemalt Külma sõja järgsesse Läänemereruumi kui ka kitsamalt taasiseseisvunud Eesti teadusellu oluliselt panustanud nähtusega. Laiemalt tuleb pidada õnnestumiseks Läänemere-põhise teaduskommunikatsiooni platvormi loomist. Kohalikus Eesti kontekstis on rõõmustav teoreetilise lähenemise virgutamine ja sinise historiograafia Skandinaavia-pilgu (taas)teravdamine.